

УДК 159.928

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2023.2.9>**Марія ШПАК**

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології розвитку та консультування, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0000-0001-7073-4673

Mariia SHPAK

Doctor of Sciences in Psychology, Professor, Professor at the Department of Developmental Psychology and Counseling, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2, Maxyma Kryvonosa Str., Ternopil, Ukraine, 46027

ORCID: 0000-0001-7073-4673

**КРЕАТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ
ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ****CREATIVITY AS A COMPONENT OF PERSONAL DEVELOPMENT
AND PROFESSIONAL FORMATION OF STUDENTS**

У статті аналізується проблема креативності особистості як складова особистісного розвитку та професійного становлення студентів. Зазначається, що в сучасних умовах українське суспільство потребує фахівців з високим рівнем творчого мислення, креативності, які здатні критично осмислювати проблеми і творчо вирішувати завдання у процесі професійної діяльності.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз наукових підходів вітчизняних і зарубіжних учених до розуміння і змістового наповнення поняття «креативність», розкрити психолого-педагогічні умови розвитку креативності студентів в освітньому середовищі вищої школи.

Встановлено, що дослідження розвитку креативності особистості ускладнюється різними науковими підходами вчених до розуміння і визначення поняття «креативність», разом з яким у психологічній науці використовуються як синоніми поняття «творчість», «творчі здібності», «творчий потенціал». Наведені у статті дефініції креативності вказують на широке і багатоаспектне тлумачення цього феномена – від діяльнісного підходу до його породження і прояву як творчості до суб'єктивно-неповторного змісту і розуміння як особистісної характеристики, яка забезпечує продукування нових ідей, нестандартних рішень, оригінальних винаходів. Визначено, що креативність є інтегральною властивістю особистості, яка забезпечує її успішну і продуктивну творчу діяльність.

Особливо важливого значення набуває розвиток креативності у студентські роки. Якість вищої освіти повинна визначатися здатністю навчального закладу і науково-педагогічних працівників створювати сприятливе освітнє середовище для розвитку креативності, творчого мислення студентів. З цією метою визначено психолого-педагогічні умови, які сприяють розвитку креативності студентів у процесі їх професійної підготовки в закладі вищої освіти.

Ключові слова: креативність, творчі здібності, особистісний розвиток, професійне становлення, студенти.

The article analyzes the problem of creativity of a person as a component of personal development and professional formation of students. It is noted that in modern conditions, Ukrainian society needs specialists with a high level of imaginative thinking, creativity, who are able to critically consider problems and creatively solve tasks in the process of professional activity.

The purpose of the article is to carry out a theoretical analysis of the scientific approaches of domestic and foreign scientists to understanding and substantive content of the concept of «creativity», to reveal the psychological and pedagogical conditions for the development of students' creativity in the educational environment of a higher education institution.

It is determined that a research of the development of creativity of a person is complicated by different scientific approaches of scientists to understanding and defining the concept of «creativity», together with which the concepts of «art», «creative abilities», «creative potential» are used as synonyms in psychological science. The definitions of creativity given in the article indicate a broad and multifaceted interpretation of this phenomenon – from an activity approach to its generation and manifestation as art creation to a subjectively unique content and understanding as a personal characteristic that ensures the production of new ideas, non-standard solutions, original inventions. It is defined that creativity is an integral feature of a person, which ensures his/her successful and productive creative activity.

The development of creativity during student years is becoming more significant. The quality of higher education should be determined by the ability of educational institution and scientific and pedagogical employees to create a favorable educational environment for the development of creativity and creative thinking of students. For this purpose, it is defined the psychological and pedagogical conditions which contribute to the development of students' creativity in the process of their professional training in a higher education institution.

Key words: creativity, creative abilities, personal development, professional formation, students.

Постановка проблеми. Сьогодні для успішного соціально-економічного розвитку України, а в подальшому для післявоєнної

відбудови інфраструктури в українському суспільстві, необхідні фахівці з високим рівнем креативності, творчого мислення, які здатні

критично осмислювати проблеми і творчо вирішувати завдання у процесі професійної діяльності. У зв'язку з цим докорінних змін та оновлення потребує система професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, що передбачає застосування інноваційних форм і методів навчання з метою розвитку творчого потенціалу студентів.

Проблема креативності особистості привертала увагу відомих мислителів, дослідників і науковців з найдавніших часів. Водночас вона залишається актуальною і донині. При цьому вивченням різних аспектів розвитку креативності, творчих здібностей займаються як психологи, так і педагоги, філософи, менеджери, а також фахівці у галузі культури і мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема креативності особистості глибоко розкрита у наукових працях зарубіжних дослідників (Дж. Гілфорд, А. Маслоу, С. Медник, Дж. Рензулі, Р. Стернберг, Е. Торренс та ін.), які теоретично обґрунтували та експериментально вивчали природу, зміст, структуру та чинники її розвитку.

У сучасному психологічному дискурсі вагомий внесок у дослідження креативності, творчого мислення, розвитку творчої особистості здійснили такі українські вчені, як: В. Клименко, В. Моляко, О. Музика, В. Рибалка, В. Роменець, С. Шандрук, С. Яланська та ін. Результати наукових досліджень цих учених значно розширили і поглибили наукові уявлення про психологічні особливості та механізми розвитку креативності особистості, а також сприяли застосуванню отриманих результатів у психологічній практиці.

Проблема розвитку креативності особистості постає однією із ключових у сучасній педагогічній науці у зв'язку з утвердженням концепції особистісно зорієнтованої освіти. Різні аспекти педагогічної творчості, формування творчої особистості вчителя досліджували І. Гриненко, Н. Кічук, Л. Петришин, С. Сисоєва, І. Шахіна та ін. Учені-педагоги зазначають, що сучасна освіта потребує від майбутніх фахівців не лише ґрунтового засвоєння знань, умінь та навичок, а й креативного мислення, нестандартного вирішення фахових проблем, упровадження нових ідей, прийняття нестереотипних рішень. До того ж, згідно сучасних поглядів креативність належить до так званих *soft skills*. Ці навички забезпечують ефективність міжособистісної взаємодії та успішність професійної діяльності. Таким чином, з огляду на зазначене, актуалізується проблема пошуку нових психолого-педагогічних підходів та інновацій до

розвитку креативності особистості у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі наукових підходів вітчизняних і зарубіжних учених до розуміння і змістового наповнення поняття «креативність», розкритті психолого-педагогічних умов розвитку креативності студентів в освітньому середовищі вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел показав, що чіткого і однозначного визначення поняття «креативність» немає, як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях. Учені вживають це поняття у різних дослідницьких контекстах, тому єдиного трактування його немає й донині. Поняття креативність (від англ. *creativity, creative*) пов'язують з творчістю, здатністю людини продукувати нові ідеї, творчо мислити і вирішувати різні завдання в нестандартних життєвих і професійних ситуаціях. Так, у психологічній літературі «креативність» тлумачиться як «творча новаторська діяльність; творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей і входять до структури обдарованості в якості незалежного фактора» [12, с. 162]. Наукові уявлення про креативність окреслено у психологічній енциклопедії (автор-упорядник О.М. Степанов), де вона трактується як «рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, які виявляються в мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності й становлять відносно стійку характеристику особистості» [6, с. 286].

Наведені дефініції креативності вказують на широке і багатоаспектне тлумачення цього феномена – від діяльнісного підходу до його породження і прояву як творчості до суб'єктивно-неповторного змісту і розуміння як особистісної характеристики, яка застосовується індивідом у процесі життєдіяльності.

Дослідники в структурі креативності виокремлюють різні компоненти. Так, основою креативності Дж. Гілфорд вважав дивергентне мислення, яке забезпечує здатність людини запропонувати декілька варіантів розв'язку завдання чи проблемної ситуації, на відміну від конвергентного мислення, яке дає змогу знайти єдине правильне рішення. Дивергентне мислення часто називають ще нестандартним мисленням, яке призводить до неочікуваних висновків та результатів. Серед основних параметрів креативності Дж. Гілфорд виокремив такі: оригінальність, семантична гнучкість, образна гнучкість, спонтанна гнучкість [14]. На думку Е. Торренса, до основних показників креативності нале-

жить оригінальність, легкість, гнучкість мислення [15].

Аналізуючи види креативності, слід зазначити, що дослідники виокремлюють насамперед вербальну і невербальну креативність. Крім того, залежно від різних галузей діяльності і знань розрізняють інтелектуальну, художню, технічну креативність та ін. Порівняно недавно у психологічний тезаурус увійшло поняття «емоційна креативність», спрямована на емоційний простір як сферу творчого вираження нових, ефективних й автентичних емоційних реакцій [13]. Результати наших досліджень показали, що емоційна креативність особистості пов'язана з високим рівнем емоційного інтелекту і відображає креативно-суб'єктивний рівень його розвитку в онтогенезі. Ми розглядаємо емоційну креативність особистості як вищу форму емоційно-інтелектуальної активності людини, яка спрямована, з одного боку, на творче самовираження, з іншого – на перетворення внутрішнього світу з метою емоційної самозміни. Відповідно результатом емоційної креативності особистості є гармонізація емоційного середовища, як внутрішнього, так і зовнішнього, шляхом самотворення людиною емоційного простору. Доведено, що на креативно-суб'єктивному рівні емоційний інтелект найбільш інтенсивно розвивається в юнацькому віці [10].

Дослідження розвитку креативності особистості ускладнюється різними науковими підходами до розуміння і змістового наповнення самого поняття «креативність», разом з яким у психологічній науці використовуються як синоніми поняття «творчість», «творчі здібності», «творчий потенціал».

Слід зазначити, що під творчістю здебільшого розуміють «особливу діяльність, результатом якої є оригінальні, досконалі, об'єктивно і суб'єктивно нові, суспільно і особистісно значущі, духовні та матеріальні цінності» [7, с. 356]. Поняття «творчі здібності» визначають як «здібності, пов'язані з успішністю створення творів матеріальної і духовної культури, нових ідей, відкриттів, винаходів» [2, с. 69]. Коли ж йдеться про творчий потенціал особистості, то, як слушно зазначає В. Моляко, доречно говорити «про ресурс творчих можливостей людини, про здатність конкретної особи здійснювати творчі дії, творчу діяльність у цілому» [5, с. 7]. Отже, аналіз наукових джерел свідчить про те, що в психологічній науці використовується низка термінів, пов'язаних з креативністю, що зумовлює, з одного боку, складність розуміння її сутності, з іншого – спонукає до подальшого вивчення.

З позицій діяльнісного підходу науковці пояснюють креативність як психологічний феномен, що розвивається у діяльності і реалізується в ній. Креативність виявляється у творчій діяльності особистості, яка спрямована на створення, відкриття чогось нового, раніше невідомого (В. Моляко, В. Роменець та ін.). В. Моляко виокремлює п'ять стратегій творчої діяльності – пошуку аналогів, комбінування, реконструювання, універсальну та стратегію випадкових підстановок [1].

З позицій особистісного підходу креативність розглядається вченими в структурі особистості. В основі цього підходу уявлення про те, що творча особистість володіє низкою індивідуально-психологічних якостей і властивостей (розвиненою уявою, інтуїцією, дивергентним типом мислення, допитливістю тощо). При цьому сукупність та рівень їх розвитку і визначає неповторну індивідуальність людини, ступінь її творчих досягнень. На думку С. Максименка, «креативність є глибинною, первісною і абсолютно природною ознакою особистості – це є вища форма активності, яка створює і залишає слід, втілюється. З іншого боку, креативність означає прагнення виразити свій внутрішній світ» [3, с. 65]. Водночас креативність, як стверджує С. Максименко, є одним із принципів побудови генетико-моделюючого методу дослідження особистості [4, с. 14].

Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм) розглядали креативність в аксіологічному контексті – як цінність, що надає людському життю певний сенс, а психологічним механізмом розвитку креативності вважали потребу особистості у творчій самореалізації та саморозвитку.

Особливо важливого значення набуває розвиток креативності у студентські роки, що сприяє формуванню творчої особистості майбутніх фахівців, готових до творчої професійної діяльності. У контексті сучасної психології заслуговує на увагу визначення поняття «професійна креативність», запропоноване С. Шандруком. На думку вченого, «професійна креативність – це невід'ємна складова фахової діяльності, котра характеризує здатність професіонала трансформувати освоєний досвід навчально-професійної роботи, у ході якого він оволодіває спроможністю відтворювати і творчо змінювати продукти праці, стаючи активним суб'єктом, відповідальною особистістю, вчинково креативною індивідуальністю» [9, с. 35].

Студент є суб'єктом навчально-професійної діяльності зі своїми власними поглядами й уявленнями про світ. Викладач має висту-

пати насамперед організатором навчання та дослідницької діяльності студентів, не нав'язуючи їм своїх інтересів і переконань. Він має стимулювати наукові пошуки, самостійні міркування студентів, заохочувати їх до нестандартних вирішень складних проблем, творчого розв'язання навчально-професійних завдань.

Розвиток креативності у майбутніх фахівців залежить від різних соціально-психологічних чинників. М. Саврасов, досліджуючи види та рівень розвитку креативності в майбутніх психологів на різних етапах навчання у ЗВО, з'ясував, що на початку навчання рівень розвитку образної креативності майбутніх психологів переважає над рівнем вербальної креативності, тоді як наприкінці навчання у вищій школі в студентів-психологів найбільш виявлено поєднання помірно-високих показників, як вербальної, так і невербальної креативності [8].

З метою розвитку творчої компетентності майбутніх учителів С. Яланська та В. Оніпко пропонують створювати у закладах вищої освіти такі організаційно-методичні умови, а саме: організація навчальної діяльності, в процесі якої студенти реалізують себе як творчі особистості; забезпечення конструктивного постійного зворотного зв'язку; налагодження партнерського педагогічного спілкування; формування мотивації до дослідницької діяльності, активності та креативності під час навчальних занять [11, с. 759].

Якість вищої освіти повинна визначатися здатністю навчального закладу і науково-педагогічних працівників створювати сприятливе освітнє середовище для розвитку креативності, творчого мислення студентів, вміння критично осмислювати і вирішувати проблеми у навчанні, а згодом і в професійній діяльності. З цією метою необхідно, на нашу думку, забезпечити такі психолого-педагогічні умови розвитку у студентів креативності в процесі їх професійної підготовки у закладі вищої освіти:

- формування позитивної мотивації учіння студентів (пізнавального інтересу до матеріалу і змісту навчальної діяльності), стимулювання пошукової діяльності, дослідницьких здібностей;

- виконання студентами творчих завдань, спрямованих на розвиток дивергентного типу мислення. Наведемо приклади творчих завдань, які ми використовуємо на заняттях під час викладання навчальної дисципліни «Психологія творчості і обдарованості»: *запропонуйте п'ять вправ для розвитку творчих здібностей дітей (дошкільників,*

молодших школярів, підлітків); знайдіть у словниках, навчальних підручниках, наукових працях визначення поняття «творчість», «креативність», порівняйте їх, визначіть спільні та відмінні ознаки; розробіть психологічні рекомендації батькам і вчителям щодо навчання і розвитку творчо обдарованої дитини; напишіть есе на тему «Мій улюблений твір мистецтва» (образотворчого, музичного, театрального – на власний вибір), опишіть свої емоції і почуття під час сприймання цього твору; доведіть чи спростуйте думку про роль соціального середовища у розвитку творчих здібностей людини, наведіть приклади з життя відомих людей та ін.;

- стимулювання творчої активності студентів (використання активних методів навчання та інноваційних педагогічних технологій, зокрема, методу мозкового штурму, дискусій, запитань проблемного характеру, які активізують розумову діяльність, розвиток креативності студентів у процесі соціально-психологічного тренінгу);

- зниження регламентованості поведінки студентів у навчальному процесі (слід забезпечити можливість студентів обирати навчальні предмети, навчальні завдання, індивідуальні дослідницькі проєкти);

- створення розвивального освітнього середовища і сприятливого психологічного клімату для творчості (організація методичних семінарів, студентських олімпіад та науково-практичних конференцій, використання групових методів роботи);

- моральна та матеріальна підтримка творчої діяльності студентів (похвала, заохочення, премії, нагороди);

- особистий приклад викладачів, які виявляють креативність, реалізують власний творчий потенціал в освітньому середовищі вищої школи, що, своєю чергою, позитивно впливає на бажання студента виявляти творчу активність.

Висновки. Теоретичний аналіз наукових джерел показав, що поняття «креативність» сьогодні не є усталеним та чітко визначеним як у вітчизняних, так і зарубіжних дослідженнях. Дослідники трактують креативність з позицій різних наукових підходів (діяльнісного, особистісного, аксіологічного та ін.). Ми розглядаємо креативність як інтегральну властивість особистості, яка спрямована на створення духовних і матеріальних продуктів, що вирізняються новизною, оригінальністю, і забезпечує успішність та продуктивність творчої діяльності. Креативність сприяє формуванню творчої особистості та професійному становленню майбутніх фахівців.

Нами визначено психолого-педагогічні умови розвитку креативності студентів в процесі їх професійної підготовки у закладі вищої освіти.

Перспективами подальших досліджень є розробка та апробація психодідактичного забезпечення розвитку креативності студентів у вищій школі.

Література:

1. Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати дослідження : колективна монографія / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. Житомир : Вид-во Рута, 2006. 320 с.
2. Карпенко Н. А. Психологія творчості : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
3. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія. Київ : КММ, 2006. 256 с.
4. Максименко С. Д. Генетико-моделюючий метод дослідження особистості. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 2.13. С. 8–16.
5. Моляко В. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Психологія і суспільство*. 2007. № 4. С. 6–10.
6. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
7. Рибалка В. В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості : термінологічний словник. Київ, Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
8. Саврасов М. В. Вербальна та невербальна креативність майбутнього психолога : структура та типологія. *Габітус*. 2023. Вип. 50. С. 58–62.
9. Шандрук С. К. Психологія професійних творчих здібностей : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2015. 357 с.
10. Шпак М. Психологічна концепція розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки* : зб. наук. праць / за наук. редакцією І. С. Булах. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. Вип. 10 (55). С. 125–134.
11. Яланська С. П., Оніпко В. В. Стимулювання творчої активності студентів педагогічних ВНЗ. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 754–763.
12. Яланська С. П. Психологія творчості : навч. посіб. Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2014. 180 с.
13. Averill J. R., Thomas-Knowles C. Emotional creativity. In K. T. Strongman (Ed.), *International review of studies on emotion*. Chichester : Wiley, 1991. Vol. 1. P. 269–299.
14. Guilford Y. P. Measurement of creativity. *Exploration in creativity*. NY. 1967. P. 281–287.
15. Torrance E. P. Guiding creative talent. Englewood Cliffs, NY : Prentice-Hall. 1962. 278 p.

References:

1. Zdibnosti, tvorchist, obdarovanist : teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhennia [Abilities, creativity, giftedness: theory, methodology, research results] (2006) : kolektyvna monohrafiia / za red. V. O. Moliako, O. L. Muzyky. Zhytomyr : Vyd-vo Ruta. 320 s. [in Ukrainian].
2. Karpenko N. A. (2016). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity] : navch. posib. Lviv : LvDUVS. 156 s. [in Ukrainian].
3. Maksymenko S. D. (2006). Heneza zdiisnennia osobystosti [The genesis of the realization of personality] : monohrafiia. Kyiv : KMM. 256 s. [in Ukrainian].
4. Maksymenko S. D. (2014). Henetyko-modeliuiuchyi metod doslidzhennia osobystosti [Genetic modeling method of personality research]. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyn'skoho. Seriiia : Psykholohichni nauky*. Vyp. 2.13. S. 8–16. [in Ukrainian].
5. Moliako V. (2007). Tvorchyi potentsial liudyny yak psykholohichna problema [Human creative potential as a psychological problem]. *Psykhologhiia i suspilstvo*. № 4. S. 6–10. [in Ukrainian].
6. Psykholohichna entsyklopediia [Psychological encyclopedia] (2006) / avtor-uporiadnyk O. M. Stepanov. Kyiv : Akademvydav. 424 s. [in Ukrainian].
7. Rybalka V. V. (2016). Slovnyk iz psykholohii ta pedahohiky obdarovanosti i talantu osobystosti [Dictionary of psychology and pedagogy of individual giftedness and talent] : terminolohichni slovnyk. Kyiv, Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 424 s. [in Ukrainian].
8. Savrasov M. V. (2023). Verbalna ta neverbalna kreatyvniist maibutnoho psykholoha : struktura ta typpolohiia [Verbal and non-verbal creativity of the future psychologist: structure and typology]. *Habitus*. Vyp. 50. S. 58–62. [in Ukrainian].
9. Shandruk S. K. (2015). Psykholohiia profesiinykh tvorchykh zdibnostei [Psychology of professional creative abilities] : monohrafiia. Ternopil : Ekonomichna dumka. 357 s. [in Ukrainian].
10. Shpak M. (2020). Psykholohichna kontseptsiiia rozvytku emotsiinoho intelektu osobystosti v ontogenezi [The psychological concept of the development of emotional intelligence of the person in ontogenesis]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 12. Psykholohichni nauky* : zb. nauk. prats / za nauk. redaktsiieiu I. S. Bulakh. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Vyp. 10 (55). S. 125–134. [in Ukrainian].

11. Yalanska S. P., Onipko V. V. (2015). Stymuliuvannia tvorchoi aktyvnosti studentiv pedahohichnykh VNZ [Stimulation of creative activity of students of pedagogical higher education institutions]. *Problemy suchasnoi psykholohii*. Vyp. 30. S. 754–763. [in Ukrainian].
12. Yalanska S. P. (2014). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]: navch. posib. Poltava : PNPУ im. V. H. Korolenka. 180 s. [in Ukrainian].
13. Averill J. R., Thomas-Knowles C. (1991). Emotional creativity. In K. T. Strongman (Ed.), *International review of studies on emotion*. Chichester : Wiley. Vol. 1. P. 269–299.
14. Guilford Y. P. (1967). Measurement of creativity. *Exploration in creativity*. NY. P. 281–287.
15. Torrance E. P. (1962). Guiding creative talent. Englewood Cliffs, NY : Prentice-Hall. 278 p.